ETO: 811.511.141:81'373.21 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
811.511.141:81.112

JUNG KÁROLY

A CSENGELE TOPONIM ETIMOLÓGIÁJÁHOZ

Towards an Etymology of the Csengele Toponym

A Csengele toponim Szegedtől északnyugatra lévő kisebb település elnevezése. Ma már Szeged tágabban értelmezett területének részét képezi. A Csengele elnevezés eredete napjainkban sem tisztázott megnyugtatóan, általában úgy vélik, hogy „török, közelebbről kun eredetű", s jelentése tüskés, bozótos, erdős (hely). Ezt a jelentést azonban „feltehető" megszorítással adják. Ennek az etimológiának kidolgozója úgy találja, hogy az elnevezés a szlávból és a törökből nem vezethető le, ezért ebben az irányban nem is indul el. A tanulmány szerzője úgy véli, hogy a Csengele toponim eredete ebből az irányból mégis megközelíthető. Ismerteti a szerb nyelvben ismert čengele kifejezést, amely elsősorban a szerb epikus költészetben fordul elő, azonkívül adatolható a szépirodalomból és néhány historiográfiai műből. A szó (čengele) turcizmus a szerb nyelvben, s horgot, kampót jelent. A szó az oszmán-török çengel szóra megy vissza, melynek alapja a perzsából vezethető le. A szerb folklórból idézett példák pontos jelentése 15–16. századi útleírásokból, emlékiratokból állapítható meg, s az Oszmán Birodalom egyik büntetési (kivégzési) módszerét jelenti: a horogra vetést. (Lásd a mellékleteket!) Mivel a 16–17. századi magyarországi török hódoltságban szerb (s egyáltalán délszláv) jövevényszavakkal számolni kell, a szerző úgy véli, hogy a szerb čengele szó meghonosodhatott a magyar nyelvben, s a Csengele toponim ide vezethető vissza. Nem lehetetlen, hogy a mai Csengele helynév voltaképpen egy kivégzőhely emlékét őrizte meg, ahol a török hódoltság korában, egyebek mellett, a horogra vetést is alkalmazták a törökök. Feltevésről van szó, ami egyéb adatokkal nem bizonyítható, az azonban biztos, hogy a horogra vetés, akárcsak a karóbahúzás stb. a hódoltság által nem érintett területeken, tehár a királyi Magyarország területén is ismert volt, s erre nemcsak a tanulmány mellékletében közölt metszetek, de írásos adatok is utalnak.

Kulcsszavak: Csengele, čengele, oszmán-török büntetési (kivégzési) módszerek, etimológia, magyar–délszláv nyelvtörténeti kapcsolatok, törökországi és hódoltság kori művelődéstörténet, 16–17. századi útleírások, emlékiratok

Csengele Csongrád megyei helység, Szegedtől északnyugatra, a Város közelében. Bálint Sándor szerint: „Csöngöle, hivatalos, uras nevén Csengele, régi följegyzésekben Csengöle, a szegedi határ egyik kapitányságából 1950-

ben született tanyaközség."[1] Mint Inczefi Géza írja: „Nem tartozott Szegedhez Dorozsma, valamint a tőle ÉNy-ra fekvő kun puszták területe, amely közvetlenül a város alá ékelődik be. A török háborúk után, a XVIII. század elején az elnéptelenedett kun területet újra telepítették a Mátra vidékéről."[2] További adatok Bálint Sándortól: „Kisteleknek az ősi szegedi földből való közjogi kiszakadása következtében a szegedi határ legtávolabbi része, Csöngöle csak a *pántlika* néven emlegetett keskeny földsávban függött összsze az anyavárossal."[3] Csengele tehát, földrajzi közelsége folytán, Szeged tágabb értelemben vett területének részévé vált.

Nevének eredetét többen megkísérelték megfejteni, s úgy tűnik, napjainkra egyfajta konszenzus alakult ki: mindazok, akik Csengeléről írnak, nevének eredetét a kun gyökerekben vélik megtalálni. Íme a vonatkozó megnyilatkozások: „A középkor végén több kun szó, főleg név került át a szegedi népnyelvbe: *Öttömös*, *Szatymaz*, *Csöngöle* . . ."[4] Kiss Lajos véleménye: „*Csengele* . . . Török, közelebbről kun eredetű, s feltehető értelme 'erdős (tüskés) bozótos'. Töve etimológiailag azonos az angol–német közvetítéssel hozzánk került *dzsungel* előzményével, a hindi *jangal* 'erdő, megműveletlen vidék' fn.-vel."[5] Ismét Bálint Sándor véleménye: „Rásonyi László szerint a Csengele név török, közelebbről kun eredetű. Jelentése: erdős, bozótos hely."[6] Ne feledjük: Kiss Lajos az erdős, tüskés, bozótos hely „feltehető értelme"-ként beszél a Csengele toponimről. Az ő forrása is tehát Rásonyi László etimológiai elemzése volt. Lássuk tehát Rásonyi tanulmányát, hogy jutott el, visszanyúlva egészen a hindiig, végül a dzsungel szót is emlegetve, a *csengele* szó rokoni hátterében.

Rásonyi a Csengele helynév írásos előfordulásainak áttekintése után a következő mondattal indítja vizsgálatát: „Magyarból és a szlávból a név nem fejthető meg, környezete különben is törökségre, a kunokra utal."[7] Ezt követően hatalmas ívű összehasonlító nyelvészeti elemzést ad, mintegy a Csengele toponim eredetét megvilágító alapszót keresve. Adatait nem idézem, hisz azok tanulmányában megtalálhatók; az idézett szavak általában erdőre, sűrű, tüskés bozótosra utalnak. Aztán ezt írja: „Az oszmánliban is régóta meg kellett lennie a *čengel* szónak. Meninski szótára azonban már 1677-ben összekeveri egy 'uncus, harpago' [. . .] jelentésű, a perzsából átkerült, az oszmánliban és a kirgizben ma is élő homonimával . . ."[8] Idézett példái a többi török nyelvben általában a helynévi jelentés irányába mutatnak.

---

[1] BÁLINT 1976. 159.
[2] INCZEFI 1960. 4.
[3] BÁLINT 1976. 186.
[4] BÁLINT 1980. 427.
[5] KISS 1978. 159.
[6] BÁLINT 1976. 159.
[7] RÁSONYI 1956. 57.
[8] Ugyanott 58.

Aztán ezt írja: „Természetes, hogy a különféle török *čangal ~ jingil* stb. szavak földrajzi nevekként is előfordulnak."[9] 1408-ból egy ide tartozó magyar falunevet is idéz: *Chengela*.[10] Az elképzelése igazolására felsorolt törökségi adatok áttekintése után végkonklúziója (melyet, mint láttuk, mások is elfogadnak, vagy elfogadni látszanak) a következő: „Mindezek után összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a *Csengele* név török, közelebbről kun eredetű, s hogy ami másutt 'halimodendronos'-t, 'tamarixos'-t, esetleg 'kökényes'-t, 'folyondáros'-t jelent, az a Kiskunságban (mint Kisázsiában és talán Taskent mellett) 'erdős'-t, vagy 'tüskés/bozótos'-t jelentett."[11]

Mint föntebb idéztem[12], Rásonyi úgy találja, hogy a *Csengele* szó (helynév) magyarból és a szlávból nem fejthető meg, továbbá az oszmánliban meglévő *čengel* szó *uncus, harpago* jelentését nem tartja alkalmasnak a konkrét toponim eredetének megállapítására. Az alábbiakban bemutatok egy sor délszláv és oszmán-török adatot, amely mégis azt a lehetőséget villantja föl, hogy ebből az irányból is el lehet indulni.

A korábban szerbhorvátnak/horvátszerbnek elnevezett mai szerb nyelvben (melynek területi változatai a mai politikailag széthullott délszláv térségben: a horvát, a bosnyák és montenegrói) a magyar *Csengele* szónak (toponimnek) hangtanilag alapjában véve azonos párhuzama mutatható ki: a *čengele*. A szó turcizmus a szerb nyelvben[13], s napjainkban már csupán a 19. század során feljegyzett balkáni szláv hősepikában, továbbá emlékiratokban, valamint egy példa erejéig a szépirodalomban (Ivo Andrić egyik novellájában) fordul elő. A szó a balkáni török hódoltságra megy vissza, jelentéséről később. Az élő szerb nyelvből egyetlen szótárban sem találtam idézett példát. Lássuk hát a 19. században feljegyzett szerb hősepikai példákat és magyar fordításukat, ha ilyenek vannak.

A Kraljević Marko i Musa Kesedžija (Márkó királyfi és Keszedzsi Musza) című hősénekben az alábbi sorok olvashatók:

Odvrć ću se u ravno primorje,
Zatvoriću skele oko mora,
I drumove okolo primorja,
Načiniću kulu u primorju,
Oko kule *gvozdene čengele,*
Vješaću mu odže i hadžije[14],

---

[9] Ugyanott 59.
[10] Ugyanott.
[11] Ugyanott 61.
[12] RÁSONYI 1956. 57.
[13] Lásd ŠKALJIĆ 1985. 171.
[14] Idézi ĐORĐEVIĆ 1932. 59., új kiadásban ĐORĐEVIĆ 1984. 162. (Eredetileg Vuk Karadžić népdalgyűjteményének II. kötetéből.)

E hőséneknek három magyar fordításáról tudok, ezekben az idézett részlet fordításai a következők:

1. A sík tenger tájra elmenendek!
Tengernél a réveket bezárom,
Tengertáji utat mind elállom,
Építendek tengertáji tornyot,
És *vas horgot* számost körüle,
S ráakasztom papjait, búcsúsit.[15]

2. Elmegyek én a sík tengerpartra!
Tengerparti réveket bezárom,
Tengerparti utakat elállom,
Tengerparton rakok erős tornyot
S *vashorgokat* akasztok majd arra,
Ráakasztok hadzsikat, hodzsákat.[16]

3. Megfizetek a sík tengerparton,
Vesztegzár lesz minden kikötőjén,
Elzáratok oda minden ösvényt,
Rakatok a tengerpartra tornyot,
Torony köré *horgos bitófákat,*
Ott függnek majd papok, s zarándokok![17]

A čengele kifejezés a délszláv verses epika kevésbé közismert néhány szövegében is felbukkan:

Dilber Maru na *čengel* hitaše.

S *čengela* je Mara govorila.[18]

A hősének magyar műfordításban ismeretlen, ezért ezen a helyen saját fordításban adom a kérdéses sorokat:

Csinos Marát *horogra* vetették.

A *horogról* Mara imígy szólott.

---

[15] SZÉKÁCS (ford.) 1836. 146.
[16] KISS (ford.) 1957. 114.
[17] JUNG (ford.) 1990. 221., ugyanaz: MICIĆ (s. a. r.) 1988. 88.
[18] Idézi ĐORĐEVIĆ 1932. 59., új kiadásban ĐORĐEVIĆ 1984. 162. (Eredetileg Vuk Karadžić népdalgyűjteményének I. kötetéből.)

Egy másik, ugyancsak kevésbé közismert epikus énekben Szokollu pasa már kivégzett személyeket vettet čengelére, hogy ott enyésszenek el:

Na Glasniku kulu napravio,
Tanku kulu od devet tavana,
Oko kule bedem i avliju,
Nekoliko *gvozdene čengele,*
Dočekuje Srbljake junake,
Trideset nam zgubio vojvoda,
Po izboru boljeg od boljega.

Od sile ih ni ukopat ne da,
Već im tjelo na čengele *baci,*
Te se suše kao sokolovi.[19]

Magyar nyelvű fordítás hiányában ezt a szöveget is saját fordításban mutatom be:

A Glasznikon tornyot építtetett,
Keskeny tornyot, kilencemeletest,
Torony körül udvart és falakat,
A falakra számos *vashorgokat,*
A szerbekre, a hősökre várva.
Harminc vajdát közülük levágott,
Mindük között a legjobbak voltak.

Egyiket sem hagyta eltemetni,
Tetemüket *horogra* vettette,
Ott száradtak, mint a sólyommadár.

Mint a fenti népköltési példák összegyűjtője, Tihomir Đorđević írja: „A *čengel* török szó, jelentése *uncus, horog* [kampó, kuka]. Népdalainkban (pontosabban: a szerb verses epikában, a hősénekekben – J. K.) a čengelt gyakran emlegetik mint olyan eszközt, amellyel a bűnösöket büntették és kínozták, míg a halál be nem állt. Az énekekből azonban nem látszik, hogy miből állt ez az eszköz, hogy nézett ki és miképpen alkalmazták."[20]

Đorđević prózai művet is idéz (nem népköltészet!), mely ugyancsak emlegeti a *čengelét*, hasonlóképpen hátborzongató kontextusban, a föntebbi kérdésre azonban ebben sem leli meg a választ: „A törökök a montenegrói fog-

[19] Idézi ĐORĐEVIĆ 1932. 61., új kiadásban ĐORĐEVIĆ 1984. 163–164.
[20] ĐORĐEVIĆ 1932. 59., új kiadásban ĐORĐEVIĆ 1984. 162.

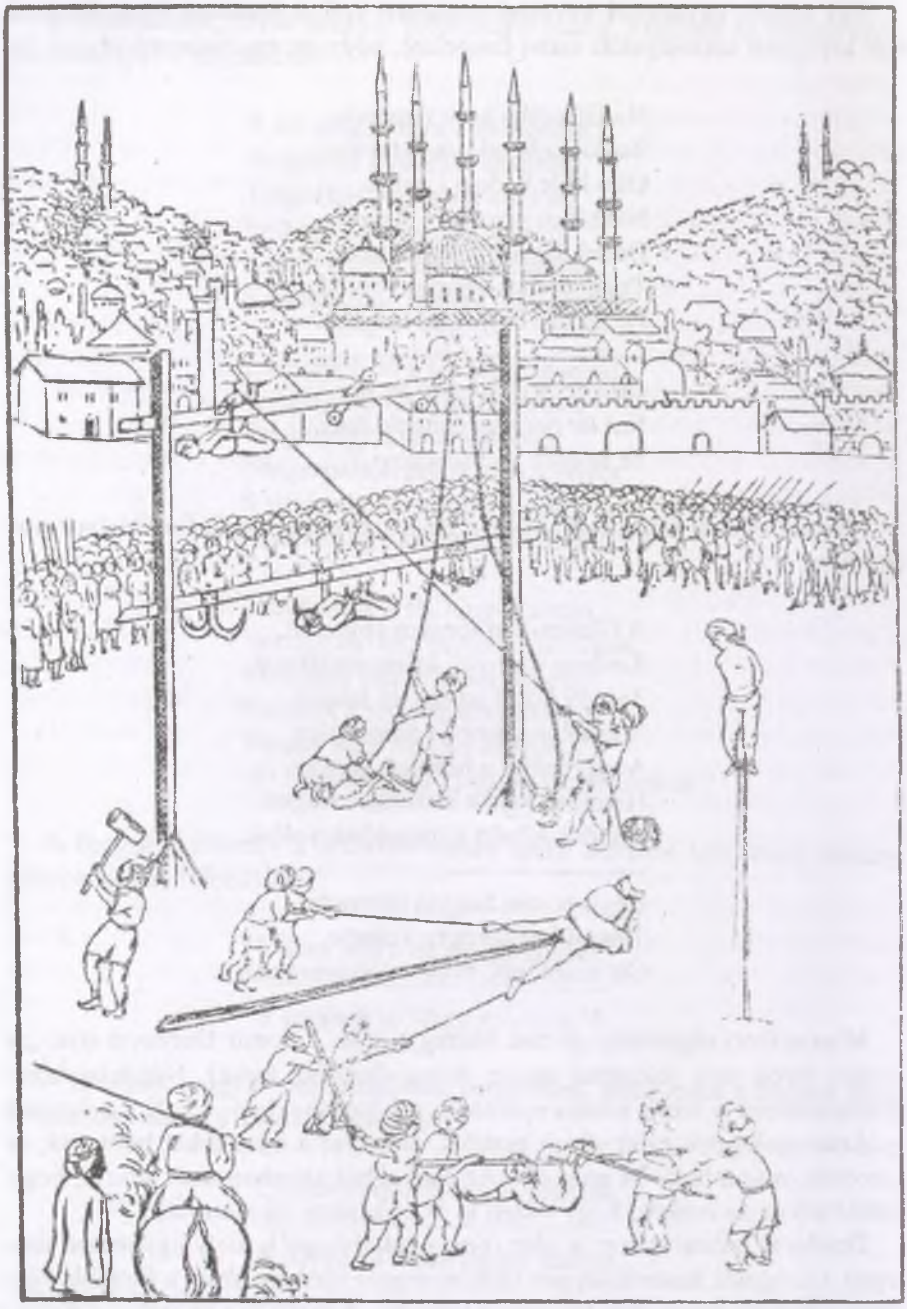

Török büntetési módok a hódolt Balkánon. A talpbotozás és karóba húzás mellett a csengele és a horogra vetés ábrázolásával. Forrás: ĐORĐEVIĆ 1932. 49. (Đorđević az ábrázolást Peter Mundy könyvéből vette át, aki a megfigyelést 1620-ban tette.) Mundy könyvének adatai a 23. jegyzeteben.

lyokat oldalbordájuknál fogva élve *čengelére* akasztották, amely a Bojana fölött, Szkutari várfalán állt. Ennek oka az volt, hogyha mégis leszakadnának a vashorogról, a vízbe fulladjanak."[21] Az idézett szerzőnek egy másik művében azt olvasta Đorđević, hogy az ily módon bordájuknál fogva horogra akasztott montenegróiak testéből „a legnagyobb kínok között távozott a lélek".[22]

A választ Đorđević azoknak a régi utazóknak útleírásaiban lelte meg végül, akik régebbi korokban a Balkánon (ahogy ő írja: „országainkon") átutazóban tett megfigyeléseikről számolnak be. Ezek közül idézi az angol Peter Mundyt, aki 1620-ban Isztambulból Londonba utazván áthaladt a Balkánon is, s saját megfigyelése alapján leírta a čengelét (mint a kivégzés eszközét) és a rajta történő büntetésvégrehajtást.[23] Ez a leírás Đorđević szerb fordítása alapján a következő: „A *čengelék*, Mundy szerint nagy, éles, kihegyezett vaskampók, köralakban meghajlítottak, hosszúságuk másfél yard (1,368 méter), melyek magas bitófaoszlopokra helyezett keresztgerendán állnak, minden oldalon három pár van belőlük. A két akasztófaoszlop végén, ötyardnyira a čengelék felett, következik még egy keresztgerenda, melyen, éppen a horogpár felett, egy-egy csiga van szerelve. E csigák egyikének segítségével az erősen hátrakötött kezű elítéltet kötélen felhúzzák és hirtelen elengedik, hogy valamelyik horogra zuhanjon. (Lásd a rajzot!) E kampón kell három napig lógnia, attól függetlenül, hogy testének melyik része akadt fenn a horgon: a mellkasa, a háta vagy az öle. Általában a hasán keresztül hatol testébe a horog, amelynek hegye a hátán keresztül kibukkan; az elítélt általában egész nap életben marad, néha hosszabb ideig is."[24]

A *čengel* boszniai és hercegovinai adatok szerint (a 19. század derekáról van szó!) éles *vaskampó*, kötél végére kötve. Akit erre a kínzóeszközre ítéltek, annak a čengelt a bordájába akasztották, utána valamilyen oszlopra vagy faágra felhúzták, s a szerencsétlen elítélt ott függött, míg ki nem lehelte lelkét, illetve míg hullája oszlani nem kezdett, kellemetlen bűzt árasztva, amely aztán odacsalta a keselyűket és egyéb madarakat, melyeknek az elítélt kötélen függő teteme prédájukká vált.[25]

A Tihomir Đorđević idézte Peter Mundyn kívül más utazók is leírták a čengelén történő kivégzést. Mitrovicei Vratislav Vencel a 16. század végén (1595) írásba foglalt isztambuli (konstantinápolyi) viszontagságait elmondó emlékiratában[26] beszámol egy keresztény ifjú házasságtörésnek minősített

---

[21] Ugyanott.

[22] Ugyanott.

[23] A Đorđević használta kiadás: Peter Mundy: The Travels in Europe and Asia 1608–1667. vol I., Cambridge, 1907. 55. Ugyanott más angol szerzők hasonló leírásait is említi ĐORĐEVIĆ 1932. 60., 3. lapalji jegyzet.

[24] ĐORĐEVIĆ 1932. 59., új kiadásban ĐORĐEVIĆ 1984. 162–163.

[25] Ugyanott 60., illetve 163.

[26] VENCEL 1982.

akciójáról. A hölgy egy csausz, tehát muzulmán szépséges felesége volt. A csausz az ifjút kileste és elfogatta, majd az ifjút és az ifjú arát halálra ítélték. A hölgy esetében a kivégzésnem tengerbefojtás volt, ezt a halálnemet is részletesen leírja Vencel[27], de azt nem idézem, mert nem képezi ennek a dolgozatnak tárgyát. A házasságtörő keresztény ifjú kivégzésének leírását azonban – mely szinte minden tekintetben megfelel Peter Mundy leírásának – a tárgyalt téma miatt idézni kell:

„Az ifjú asszony szivet tépő zokogással baktatott az öszvéren az ifjú után, miközben a török asszonyok és férfiak vigasztalták és bátorították. Midőn az Un Kapi, vagyis a Homokkapu után az ácsolt bitófához érkeztek, melyről hat nagy éles horog függött alá, a két bakó pedig feltűrt ingujjban fenn állt, s a csigákat, melyeken az elítéltet fölhúzzák, igazgatták és kötözgették, az ifjút megfosztották köntösétől és minden ruhájától, csak gatyáját, vagyis vászon alsóneműjét hagyták rajta, majd kezét-lábát ismét megkötözvén embermagasságig fölhúzták."[28] Az ezt követő részletben hosszan ecseteli Vencel, miként könyörgött a fiatalasszony a keresztény ifjúnak, hogy legyen törökké, vagyis térjen át az iszlámra, mert akkor megmenekülhetnek a haláltól. Az ifjú azonban erre nem volt hajlandó. Érdemes idézni a fiatalasszony átkát is, amely ugyancsak jellemző a korra és arra a világra, melyben a kivégzés nemsokára végre is lett hajtva. „Áruló kutya, pogány, zsidó, pusztulj, ha annyira meg akarsz halni, csak legalább én megmenekülhetnék a rút haláltól, melyet ártatlanul kell temiattad elszenvednem."[29] A zárórész olyan, mintha Vencel egy későbbi, ócska színdarabból idézne: „Ó, emberek, hát senki sincs köztetek, ki megvígasztalhatna engem? S ezzel elájult."[30]

Az ifjú keresztény házasságtörő kivégzésének leírása azonban fontos a *Csengele/čengele* kérdés szempontjából, ezért azt idézem: „Így hát a törökök bősz haraggal kiáltozván és acsarkodván követelték az ifjú halálát, mire a két bakó vagy másfél könyökkel az egyik horog fölé emelte őt, és a hegyes horogra vetette."[31] Majd néhány sorral később: „A szerencsétlen ifjú még harmadnap is élt, és kínzó szomjúságtól gyötörve vízért esedezett, de senki sem akadt, ki kínjain enyhített volna, mígnem harmadnap éjjel, mondták, valaki a janicsárok közül megszánta, s kettéhasította a fejét, ám hogy ezt ki tette, titokban maradt."[32]

Vencel még egyszer megemlíti a horogra vetést, amikor egy oláh vajda kivégzését mondja el. Ott azonban a részleteket nem említi.[33] Egy másik úti-

---

[27] VENCEL 1982. 130.
[28] Ugyanott 129.
[29] Ugyanott 130.
[30] Ugyanott.
[31] Ugyanott.
[32] Ugyanott 130–131.
[33] Ugyanott 131.

Talpbotozás és horogra vetés ábrázolása konstantinápolyi (isztambuli) helyszínnel a 16. század végén. Forrás: VENCEL 1982. 131. Ugyanezt az ábrázolást közli Olga Zirojević is, forrásmegjelölés és kommentár nélkül. (ZIROJEVIĆ 2007. a 97. lap előtt.)

rajz- és emlékiratíró, Stephan Gerlach isztambuli naplójában[34] szintén említést tesz az itt vizsgált kivégzési módszerről. 1576. január elején „két görögöt ítéltek el, az egyiket horogra akasztották".[35] Egy másik helyen egy kémről számol be, aki szökött rabszolgákat próbált kimenekíteni. Egy hitehagyott azonban elárulta, „erre a kémet horogba akasztották".[36] Gerlach harmadik leírt esete valamivel részletesebb, s a kivégzés egyéb vonatkozásait is említi: „[1578. február] 5-én egy pribéket horogba akasztottak. Született török volt, azonban kereszténnyé lett, és az ifjú Zrínyi grófnál szolgált, nagy károkat okozott a töröknek a végeken, bátor katona volt. Társaival együtt elfogták, idehozták, de nem akart törökké lenni, mint tizenöt álnok társa megtette. Amikor azonban egy gyilkossal együtt horogba akasztották, a többi török rábeszélte, hagyja, hogy mohamedánná tegyék, akkor lecsapják a fejét, és megváltják a kínoktól. Végül megtette, mivel nagy volt a fájdalma."[37]

Ebből az következik, hogy *čengelére, vagyis horogra vetéssel* igazhitű mohamedánt nem végeztek ki, hacsak az illető nem volt gyilkos. Vencel le-

[34] UNGNÁD 1986. 89–257.
[35] Ugyanott 175.
[36] Ugyanott 210.
[37] Ugyanott 230.

írásának bemutatásakor láthattuk, hogy a házasságtörő keresztény ifjúnak kegyelmet ígértek, ha áttér az iszlámra, mivel azonban nem tette meg, horogba akasztva végezte. A kegyelem, mint a Gerlach által leírt esetből következtetni lehet, kevésbé kegyetlen halált jelentett, horogra vetés helyett egyszerű fővételt.

Sem Vencel, sem pedig Gerlach szövegében a čengel török szó nem fordul elő, igaz, mindkettő magyar fordítás. Azt nem tudom, hogy a két mű eredetijében szerepel-e a čengel szó vagy pedig a kiadók (szerkesztők) a valószínű jegyzetekben értelmezik a horogra vetés/horogba akasztás kivégzési módszert és török terminológiáját. Nem lehetetlen az sem, hogy a fentebb idézett útleírásokon és naplókon kívül más balkáni vagy törökországi útinaplókban is adatok szerepelnek a čengeléről és a horogra vetésről. Ezeket azonban fel kellene kutatni.

Az előbbiekben tehát bemutattam azokat a délszláv hősepikai adatokat, melyek a čengelét említik, az utánuk következő adattár pedig a čengele és a rajta történő kivégzés részleteibe avat be. A példák a 16. századtól a 19. századig nyúlnak, területileg pedig az Oszmán Birodalomra vonatkoznak, Törökországtól a hódolt Balkánon keresztül, Boszniáig. A török világban (a hódoltságokat is beleértve) elterjedt büntetés-végrehajtással kell tehát számolni. Éppen ezért nem tűnik légből kapottnak a felmerülő kérdés: vajon a magyarországi hódolt területeken, a hódoltság mintegy másfél évszázada alatt, a horogba akasztás/horogra vetés kivégzési módszere ismert volt-e, vagy csak arról van szó, hogy ezzel kapcsolatban sem megerősítő, sem pedig cáfoló adatokkal nem rendelkezünk?[38]

---

[38] Magyarországon (a nem hódolt területen) a tárgyalt korban – úgy tűnik – a horogra vetés, mint büntetési/kivégzési módszer ismert volt. Ezt látszik bizonyítani az az ábrázolás (valószínűleg metszet), amely Kivégzési tömegjelenet a pápai vár mellett címmel került közlésre. Lásd: GÁL 1984., a 80. lap után következő képmellékletek elején, forrás és számozás nélkül. Az ábrázolás bal szélén a Boszniában a 19. század derekán még följegyzett čengele pontos megfelelője. Gál forrása minden bizonnyal Vajna Károly monográfiája lehetett, melyben a kérdéses ábrázolás (pontosabban: metszet) is szerepel (VAJNA 1907. 175., 63. kép). A dolgozat mellékletében ezt közöljük. Vajna művében (229. lap, 88. kép) még egy tömegkivégzési ábrázolás szerepel, a karóba húzás, kerékbe törés, megfojtás, lefejezés és akasztás mellett horogra vetés bemutatásával is. Ezt az ábrázolást (ugyancsak metszet) rossz minőségű kivitele miatt nem vettük át. Egyébként Vajna szövegszerűen is megemlíti a kérdéses kivégzési módot, körmöcbányai ítéletként, 1614-ből: „keze és lába, szívére való ütés nélkül, megtöressék neki és végül elevenen horogra akasztassék". (VAJNA 1907. 233.) Takáts Sándor pedig egy Galkó nevű szalontai hajdúról számol be, aki abban az időben a törökök legügyesebb kalauza volt (az 1576-os évekről van szó!), akit aztán elkaptak a bányavárosok (Felvidék) végbeli vitézei, és a főkapitány halálra ítélte: „És Galkót elevenen megnyúzták, a turbánt a fejébe szegezték s testét horogra vetették!" Galkó „nyúzás közben »jó kedviből« a kalandjait is elmondta." (TAKÁTS 1915. 146–147.) Az idézett példák (mindkettő Felvidék) hódoltsággal határos magyar területről valók. Tehát nemcsak a török, hanem a magyar oldal is élt a horogra vetés büntetésmódjával. Közvetett adatot is feljegyzett Takáts Sándor, immár Isztambulból. Egy török renegáttá vált magyar diák

Itt kell megemlíteni, hogy a szerb nyelvben a folklórból és az értekező prózából származó adatok mellett a *čengele* kifejezést – mint azt egyébként az író opusa alapján várni lehetett – Ivo Andrić egyik elbeszélésében is megtalálta a filológia. A Veletovóiak (Veletovci) című elbeszélésben[39], melynek története Szerbia és Bosznia határán játszódik a 19. század első évtizedében, a győztes törökök Karađorđe lázadásának leverése után nagy akcióba kezdtek a szétszóródott lázadók és egyéb útonállók kézre kerítésére és kiiktatására. Az elbeszélés leírja, hogy két útonálló elbarikádozza magát egy elhagyott toronyban, s onnan lövöldözött az üldöző törökökre, azok meg rájuk. A lövöldözési szünetekben, jó balkáni szokás szerint, egymást szidják és ócsárolják megfelelő káromkodások közbeiktatásával. A két tábor tagjai egyébként jól ismerték egymást. Írja Andrić: „Jazuk, što nije živ Crni Đorđije, vojvodom bi te učinio; ame je skapo na *čengelama* u Biogradu."[40] Magyar fordításban: „Nagy kár, hogy nem él Fekete Đorđije, mert vajdává tenne; ámde *čengeléken* pusztult el Biográdban."

A čengele szót a lexikográfia is számon tartja. A szerb nyelvben kimutatható turcizmusként adatolja Abdulah Škaljić számos kiadásban közkézen forgó alapművében.[41] A *čengele* vagy *čenđele* szónak három jelentését sorolja fel: 1. vashorgok, melyekre a mészárszékben a hentesek a húst akasztják; jelent két összetartozó vashorgot is, melyre a levágott birkát vagy kecskét akasztják nyúzás és feldolgozás céljából. 2. *Vashorgokból álló akasztófa.* (Ehhez a jelentéshez idézi Škaljić azokat az adatokat, melyeket Đorđević révén föntebb megismertünk.) Ő (Škaljić) találta meg Andrić eddig ismert egyetlen čengele adatát is. 3. Kávédaráló alkatrésze. Škaljić közli végül, hogy a szó (a čengele) török eredetű (çengel), mely a perzsa Cengal-ra vezethető vissza. Jelentése: vashorog, karom, köröm.[42] A szót, *čengel* alakban, Vuk Karadžić szerb szótára is jegyzi, uncus, der Haken értelmezéssel. (Ezek magyar jelentése: horog, kampó.)[43]

(aki a magyar félnek kémkedett a szultáni városban) majdnem bajba került ténykedése miatt. Ezért ezt írta megbízóinak: „Csak az Isten oltalmazott, hogy horogba nem vetének." (TAKÁTS 1915. 198.)

[39] Lásd ANDRIĆ 1947. 13–24.

[40] Ugyanott 15. Karađorđe Petrović egyébként nem čengelén végezte életét. Az első szerb felkelésnek elnevezett lázadás leverése után, 1813-ban a Monarchiába, Zimonyba menekült családjával és a lázadás vezéreivel. 1817-ben csalogatták vissza Szerbiába a felkelés folytatásának hiú reményével, majd jelenléte az utód, a későbbi török vazallus Miloš fejedelem számára kellemetlenné vált, ezért 1817-ben rövid úton meggyilkoltatta. Karađorđe levágott fejét a belgrádi pasa Sztambulba küldette. Andrić adata mindenesetre azt látszik bizonyítani, hogy a čengele, vagyis a horogra vetés a 19. századi hódolt Szerbiában még mindig gyakorolt büntetési módszer volt, akárcsak Boszniában.

[41] ŠKALJIĆ 1985. Magam az *ötödik kiadást* használom.

[42] ŠKALJIĆ 1985. 171.

[43] KARADŽIĆ 1935. 850.

Pika Gáspár és harmincegy társának kivégzése 1672-ben. Forrás: VAJNA 1907. 175. 63. kép. A metszet bal szélén horogra vetett kivégzettel. Ezt az ábrázolást vett át Gál Farkas más képaláírással. (Lásd a 38. jegyzetet.)

Összegezve az eddig elmondottakat: a Szeged közeli *Csengele* toponim eti mológiájának vizsgálata során Rásonyi László írja: „Magyarból és a szlávbó a név nem fejthető meg, környezete különben is törökségre, a kunokra utal."[44] Ezzel szemben, mint a bemutatott számos délszláv (szerb) adat igazolja, régióban, a Szegedtől délre eső Balkánon a szó fonetikailag azonos alakja (*čengele*) előfordul, mégpedig abból a korból, amely a török hódoltságra utal a 16–18. századból. Tehát a *Csengele* toponim mellé az areális *čengele* szer szó adatai sorolhatók föl. Hogy az oszmán-török eredetű čengele kifejezés balkáni török hódoltságból eljuthatott-e a magyarországi török hódoltságba annak kapcsán érdemes elgondolkozni azokon az adatokon, amelyek kom petens turkológusoktól (oszmanológusoktól) idézhetőek. Hegyi Klára írja „Egyetlen olyan török összeírást ismerünk, amelyikben mohamedán falus lakosok szerepelnek. Az összeíró 1578-ban járta végig a Duna–Tisza közénel legdélibb településeit, s az összeírt 800 városból és faluból 26-ban (az össze település 3%-ában) talált mohamedán lakosokat. Ezek között szerepel Sze ged is, amelyben a katonaságon és a tisztviselőkön kívül 266 török adófizet család élt, de ott vannak azok a falvak is, amelyeknek jegyzékén a keresztén

[44] RÁSONYI 1956. 57.

adózók mellett csak egyetlen mohamedán családfő neve szerepel."[45] Továbbá: „Erős volt viszont a falvak elrácosodása, a török országrésznek különösen a déli vidékein. A hajdani Bács, Torontál, Temes és Arad megyékben, s a Dunántúl déli részein is, Somogyban, Baranyában és Tolnában nagy tömegű délszláv lakosság költözött a falvakba. A 17. század első felében már Fejér megyébe és Buda környékére is eljutottak, a Tiszántúlon pedig a Körösök vidékéig."[46] A jelzett korban Szegednek és környékének is jelentős balkáni szláv eredetű lakossága volt, különösen szerbek. Ennek nyomait őrzi például a szegedi nyelv tekintélyes számú szerb, délszláv jövevényszava, mint Bálint Sándor írja: „A szerb, délszláv jövevényszavak már a hódoltság idején meghonosodhattak . . ."[47]

A hódoltság idején a török előrenyomulását követő, és abban tevékeny részt vállaló szerbség tehát jelentős tömegekben költözött a hódoltsági Magyarország területére, északon például jelentős telepet hoztak létre Esztergomban, külön városrésszel (Rácváros, a mai Primássziget). E jelentős tömegek nem csupán demográfiai változásokat okoztak, nem egy esetben máig ható következményekkel, hanem a magyar nyelv szláv (délszláv) elemeit is gyarapították. Elméletileg nem elképzelhetetlen, hogy a magyar nyelv hódoltsági szerb jövevényszavai között előfordulhatott a magyarrá vált '*csengele*' is, a szerb *čengele* nyomán. Mint közismert, Tinódi Sebestyén egyik históriás énekében megemlékezik a rác módú éneklésben Magyarországon legjobb Kármán Demeterről. Ez az adat sok tekintetben nem problémamentes, de azt mindenképpen bizonyítja, hogy Lippán (nem is oly messze Szegedtől) rác módú éneklés folyt Ulumán bég környezetében. Tekintettel arra, hogy a balkáni török hódoltságban a szerb hősének-éneklés turkofil rétege volt preferált, nem pedig az ugrofil réteg, nem elképzelhetetlen, hogy a török vazallus Királyevics Márkóról és az arbanasz „Musza zsiványról" szóló ének magyarországi szerb hősdal-énekesek és -guzlicázók közvetítésével a hódoltsági Magyarországon is elhangozhatott.

Az oszmán-török elemek és ugyanezek balkáni szerb közvetítéssel módosult változatai tehát utat találtak a magyarországi hódoltság magyar nyelvhasználata felé, amit Kakuk Zsuzsa más szempontból is gazdag jellemzése szemléltethet: „A kisszámú anatóliai törökség ereje nem volt elég azokhoz a hatalmas hódításokhoz, amelyek egész Délkelet-Európát a török szultán adófizetőjévé tették. A Balkán-félsziget meghódítása után a további hódításokban egyre nagyobb szerep jutott a balkáni szláv népeknek. A hazánkat elfoglaló és megszállva tartó mohamedán katonaság jelentős része szláv származású: bosnyák, horvát, szerb nemzetiségű volt. A hadsereg legértékesebb fegyvernemét

---

[45] HEGYI 1976. 77.
[46] Ugyanott.
[47] BÁLINT 1980. 428.

képező janicsárok is – közismert újoncozási módjuk következtében[48] – többnyire balkáni keresztény szülők gyermekei voltak. E balkáni szláv származású katonák törökül és szláv anyanyelvükön egyaránt beszéltek.

A szláv anyanyelvű katonaság mellett nagy szerep jutott a közvetítésben a törökök elől tömegesen menekülő és a Dunántúl déli részén, valamint az Alföldön letelepedő balkáni szláv lakosságnak. E menekülő balkániak egészen Budáig, Esztergomig felhúzódtak.

Mindezek alapján érthető, hogy a magyarok a török szavakat egyszerre hallották török és szláv anyanyelvűek ajkáról, átvételeink egy időben török és szláv forrásból kerültek nyelvünkbe. Jellemzők erre a kettősségre a kettős alakban használt szavak."[49] Majd később megállapítja: „A török korszak egységes nyelvi hatását a közvetlenül átvett és a déli szláv közvetítésű elemek együttesen adják."[50]

E dolgozat végén, a fölsorakoztatott egybevető nyelvi és művelődéstörténeti adatok sugallata alapján, úgy tűnik, a következő megállapítások fogalmazhatók meg:

1. Elméletileg valószínűleg nem zárható ki, hogy a balkáni hódoltságban a szerb nyelvben meghonosodott čengele turcizmus utat találhatott az északra (Magyarországra) felszivárgott törökkiszolgáló, vagy menekülő szerb lakosság közvetítésével a magyarban is.

2. A čengele szerb kifejezés művelődéstörténeti háttere valószínűsítheti, hogy a horogra vetés/horogba akasztás mint török büntetési módszer a magyarországi hódoltságban sem lehetett ismeretlen.[51] Ezt az is valószínűsítheti, hogy a másik két – ugyancsak oszmán-török – büntetési módszer: az élvenyúzás sem volt ismeretlen Magyarországon, minthogy a karóba húzás sem. Mindkettőre adatokkal is rendelkezünk.

3. Nincs róla tudomásom, hogy a hódolt Magyarországról szóló tengernyi irodalomban a '*csengele*' kifejezés – közszóként – fölbukkant volna. Természetesen lehetséges, hogy vannak rá adatok, csak én nem ismerem őket, akárcsak a Csengele toponim etimológiájának eddigi vizsgálói sem. Az is valószínű, hogy a szó ('csengele') után nem is nyomozott senki.

---

[48] A gyermekadóról, török nevén: *devsirme*, lásd: FODOR 2001. 308–314. (Saját jegyzet.)

[49] KAKUK 1996. 13.

[50] Ugyanott. Érthetetlen Kakuk Zsuzsának az a kijelentése, hogy „Munkánkat megnehezíti az a körülmény, hogy a déli szláv nyelvek régi török elemei nincsenek megfelelően összegyűjtve és feldolgozva." KAKUK 1996. 13–14. Abdulah Škaljić könyve (ŠKALJIĆ 1985.) nagyon jól használható kézikönyv (szótár), mely számos kiadásban közkézen forog. Első változata, sokszorosított formában, már 1957-ben megjelent Szarajevóban, s mint a szerző, könyvének előszavában, büszkén megállapítja, sok pozitív minősítést kapott már az első változat is; hivatkozik például „Dr. Georg Hazai magyar turkológusra", aki művéről írt: *Studia Slavica*, 1962, Tom. VIII. 1–2.

[51] A kérdés kapcsán lásd a 38. jegyzetben írottakat.

4. Legvégül az a kérdés sem kerülhető ki, hogy a szerb čengele turcizmusnak feltehető-e valamilyen összefüggése a Csengele toponimmel? Megkockáztatható az a feltevés, hogy a Csengele toponim mögött hódoltság kori török kivégzőhely lappang. Ez ebben a pillanatban természetesen adatokkal nem bizonyítható, nem biztos azonban, hogy a jövő oklevélfeltárásai, a hódoltság korának magánlevelezése nem tartogat meglepetéseket.

5. Csak sejteni vagy gyanítani lehet, hogy a török vazallus erdélyi fejedelemség eddig feltáratlan emlékirat-irodalmában, balkáni vagy törökországi útinapló-irodalmában, esetleg főúri vagy közemberi magánlevelezésében ott lappang a keresett virtuális 'csengele' szó, a vonatkozó – egyébként számunkra már ismert – művelődéstörténeti háttérrel, csupán ez idáig a kérdés nem keltette fel a kutatók érdeklődését.

6. Érdeklődéssel várom, hogy e dolgozatban bemutatott adatok, valamint óvatosan megfogalmazott feltevéseim miféle cáfolatot, netalán támogató adatokat vagy egyetértést váltanak ki.

Irodalom

ANDRIĆ, Ivo

1947 *Most na Žepi*. Pripovetke. Beograd

BÁLINT Sándor

1976 *A szögedi nemzet*. A szegedi nagytáj népélete. Első rész (MFMÉ 1974/1975-2), Szeged

1980 *A szögedi nemzet*. A szegedi nagytáj népélete. Harmadik rész (MFMÉ 1978/1979-2), Szeged

ĐORĐEVIĆ, Tihomir

1932 *Naš narodni život*. Knjiga peta. Beograd

1984 *Naš narodni život*. Tom 2. Priredio Nenad Ljubinković. Beograd

FODOR Pál

2001 *A szultán és az aranyalma*. Tanulmányok az oszmán-török történelemről. Budapest

GÁL Farkas

1984 *Az úriszék előtt*. Budapest

HAJDÚ Lajos

1985 *Bűntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Budapest

HEGYI Klára

1976 *Egy világbirodalom végvidékén*. Budapest

INCZEFI Géza

1960 *Szeged környékének földrajzi nevei*. Budapest (Nyelvtudományi Értekezések 22.)

JUNG Károly (ford.)

1990 Márkó királyfi és Keszedzsi Musza. Szerb epikus ének. Jung Károly műfordítása. *Híd*, 54(1990) No 2. 221–228.

KAKUK Zsuzsa

1996 *A törökkor emléke a magyar szókincsben*. Budapest (Körösi Csoma Kiskönyvtár 23.)

KARAĐŽIĆ, Vuk

1935 *Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem rječima*. 4. državno izdanje. Beograd

KISS Károly (ford.)
1957 *A koszovói lányka. Szerb–horvát hősi énekek, románcok.* Fordította Kiss Károly. Válogatta, a szöveget filológiailag ellenőrizte és a jegyzeteket írta Vujicsics D. Sztoján. Budapest
KISS Lajos
1978 *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Budapest
MICIĆ, Stevan (s. a. r.)
1988 *Volt egyszer egy . . .* Válogatás Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei népköltészetéből. Újvidék
RÁSONYI László
1956 Csengele. *Magyar Nyelv* 52(1956) No 1. 57–61.
ŠKALJIĆ, Abdulah
1985 *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku.* Sarajevo
SZÉKÁCS József (ford.)
1836 *Szerb népdalok és hősregék.* Az eredetiből fordítá Székács Jósef. Kiadá Kunoss Endre. Pesten (Reprint: Újvidék, 1986)
TAKÁTS Sándor
1915 *Rajzok a török világból II.* Budapest
UNGNÁD Dávid
1986 *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai.* Budapest
VAJNA Károly
1907 *Hazai régi büntetések II.* Budapest
VENCEL, Vratislav
1982 *Mitrovicei Vratislav Vencel viszontagságai.* Fordította Nagy Judit. Pozsony–Budapest
ZIROJEVIĆ, Olga
2007 *Srbija pod turskom vlašću 1459–1804.* Ed. 2. Beograd

TOWARDS AN ETYMOLOGY OF THE CSENGELE TOPONYM

The Csengele toponym is the name of a smaller settlement north-west from Szeged. Today it has become part of the wider outskirts of Szeged. The origin of the name Csengele has not been satisfactorily resolved even today; it is generally thought to have derived from "Turkish, more closely, Cumanian" and means thicket, (a) thorny, wooded (place). This meaning is given with "supposedly" reservations. The elaborator of this etymology found that it was not possible to derive the name from Slavic or Turkish, so he had not even started out along that line. The author of this paper is, nevertheless, of the opinion that the origin of the Csengele toponym can be traced back into this direction. He introduces the *čengele* expression that exists in Serbian and appears mostly in epic poetry, but can also be found in fiction and in some historiographic works as well. The word čengele is Turcism in the Serbian language, and it means a hook. The origin of the word goes back to the Ottoman-Turkish word *çengel* whose origin can be traced back

to Persian. The exact meaning of the examples of the word found in Serbian folklore can be determined from 15th -16th century travelogues or memoirs, and it refers to one of the methods of executions in the Ottoman Empire: execution by hanging on a hook (see Supplement). Given the fact that one can reckon with Serbian (and South-Slav) loanwords during the time of the 16-17 century Turkish occupation of Hungary, the author is of the opinion that the Serbian čengele word has come into usage in the Hungarian language, and so the origin of the Csengele toponym can be traced back to Serbian. It is quite plausible that today's Csengele place name has kept the memory of a place of execution where at the time of the Turkish occupation, among other methods, the method of executing by hanging on a hook also used to be implemented by the Turks. This is only a supposition, which cannot be proved by any other data; however, it is a fact that hanging on a hook, just as impalement, etc. were also familiar in parts of the country intact by the occupation, that is, in the Kingdom of Hungary, and one can see references to it not only in the engravings presented in the supplement but in written documents, too.

Keywords: Csengele, čengele, Ottoman-Turkish methods of punishment (execution), etymology, Hungarian – South Slav linguistic history relations, cultural history of Turkey and of the time of the Turkish occupation, 16th – 17th century travelogues, memoirs